

Єловська Ю.В.
Табу в науковому дискурсі

*Єловська Юлія Володимирівна, аспірант кафедри української мови
Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг, Україна*

Анотація. У статті розглядається поняття табу в призмі наукового дискурсу. Зважаючи на специфічні характеристики феномена табу, зроблено спробу виокремити на матеріалі українського наукового дискурсу прямі й непрямі заборони, визначено ступінь категоричності й особливості актуалізації зазначених табу.

Ключові слова: табу, дискурс, комунікація, науковий дискурс, табу в науковому дискурсі

Вступ. Феномен табу є предметом дослідження багатьох галузей наукового знання. Його специфіку вивчають у культурологічному, соціологічному, психологічному й інших аспектах. Тлумачення цього поняття зустрічаємо в наукових працях таких учених як З. Фрейд, Дж. Фрезер, Е. Тейлор, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Н. Мечковська, І. Стернін, А. Кацев, В. Кашкін, Р. Газізов, Я. Попова та інші. Зважаючи на специфічний різноплановий характер табу, розглянемо його в площині процесу наукової комунікації, на основі аналізу українського наукового дискурсу.

Метою цієї розвідки є формулювання поняття наукового дискурсу, окреслення його дискурсивних ознак і лінгвістичних маркерів. Зважаючи на структурні компоненти дискурсу (учасники, хронотоп, цілі, матеріал, жанри, дискурсивні формули, прецедентні тексти), у фокусі цієї розвідки є також фіксація основних заборон і табу, характерних для української наукової комунікації.

Матеріалами дослідження виступають нормативні документи, положення, постанови, інструкції Вищої Атестаційної Комісії, а також принципи й правила оформлення наукових творів, які діють на території України. **Основними методами** дослідження є загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема лінгвопрагматичний метод і метод дискурс-аналізу.

Короткий огляд з теми. Аналіз наукових студій вітчизняних і зарубіжних вчених (З. Фрейд, Дж. Фрезер, Е. Тейлор, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Н. Мечковська, І. Стернін, А. Кацев, В. Кашкін, Р. Газізов, Я. Попова та ін.) дає змогу визначити поняття *табу* як жорстку заборону або ситуативне обмеження на вживання в мовленні певних мовних одиниць (звуків, букв, лексем, словосполучень тощо), несегментних фонетичних одиниць – тону, висоти голосу, тембру, інтонації тощо), тем, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовленого різними екстралінгвістичними чинниками, зокрема релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо. Табу частіш за все сприймаються як категоричні заборони, порушення яких неприпустиме, адже приводить до небажаних, а подекуди катастрофічних наслідків. Специфічні ознаки й характеристики наукового дискурсу істотно трансформують розуміння поняття табу в науковій комунікації.

Важливо зазначити, що в науковому дискурсі нарядчи можна констатувати явні приклади табу, принаймі нами зафіксовано лише пряму заборону на копіювання та привласнення собі результатів чужого дослідження (плагіат). Порушення цієї заборони тягне за собою кримінальну відповідальність згідно зі статтями Кримінального Кодексу України (ст. 176), Коде-

ксу України про адміністративні правопорушення (ст. 512), Цивільного кодексу України (ст. 433–456). Усі інші табу наукового дискурсу як правило мають імпліцитний характер. Найявність непрямих заборон фіксуємо через порушення приписів, правил і норм, які регламентують наукове мовлення, й частіше за все виражаються у формі рекомендацій (наприклад, такими словами, як *слід, рекомендовано*), зокрема викладених у посібниках і підручниках із культури наукового й ділового мовлення. Слушно звернути увагу й на офіційні документи, які обумовлюють відповідні вимоги до створення наукового тексту. Відтак, в Україні такими нормативними документами є чинні положення, постанови, інструкції Вищої Атестаційної Комісії, а також накази, положення та постанови Кабінету Міністрів і Міністерства освіти і науки України [7; 8]. Розглянемо деякі табу, властиві науковому дискурсу, з урахуванням дискурсивних особливостей цього типу інституціональної взаємодії мовців.

Результати та їх обговорення. І. Корольов визначає науковий дискурс як єдність системи онтологізованого знання (наукова картина світу), наукової комунікації (способи наукової взаємодії) і системи наукових текстів (способи вербалізації наукового знання відповідно до правил наукової комунікації) [4, с. 298]. Услід за В. Карасиком підкреслимо, що важливими компонентами будь-якого типу дискурсу, зокрема наукового, є його учасники, цілі, хронотоп, стратегії і тактики, а також тексти як проміжні ланки актуалізації дискурсивних практик [3, с. 313–322].

Оскільки науковий дискурс охоплює усне й писемне наукове спілкування, виділяємо дві групи табу в науковому дискурсі: 1) перестороги усної наукової комунікації (усне мовлення науковців у різних комунікативних ситуаціях – на лекціях, семінарах, конференціях, дискусіях, обговореннях і захистах дисертацій тощо); 2) заборони, пов'язані з організацією наукових текстів (статті, рецензії, відгуки та ін.).

В усній науковій комунікації важливими чинниками, що суттєво впливають на її перебіг, є учасники наукового дискурсу, а також умови самої комунікативної ситуації. Учасники наукового дискурсу – це вчені, дослідники, що формують певні наукові спільноти. Першочерговою особливістю наукового дискурсу стає відсутність чіткого розмежування статусно-рольових відносин між мовцями, яка виступає базисною характеристикою будь-якого інституціонального дискурсу. Принципова відмінність наукового дискурсу від інших типів інституціонального дискурсу полягає в статусній рівності її учасників, що передбачає вільну взаємодію мовців, і відповідно, відсутність будь-яких суворих вікових, гендерних та інших об-

меженень і заборон, на відміну від розмовного чи релігійного дискурсів.

Комунікативні ситуації наукового дискурсу мають передусім офіційний статус (мовлення науковців у дискусіях, конференціях, симпозіумах, відкритих обговореннях і захистах дисертацій тощо), тому існує низка правил й обмежень у спілкуванні вчених за різних типів комунікативної ситуації. Загальний корпус українських етикетних виразів і формул у науковому дискурсі характеризується порівняно невеликою кількістю клішованих фраз, які слугують обрамленням змісту наукової комунікації. Так, С. Богдан зазначає, що вибір мовних засобів в усному мовленні майже повністю підпорядковується вимогам структурно-семантичної організації конкретного виду і жанру публічного виступу. Дослідниця вказує на відмінність етикетних формул звертання на науковому симпозіумі, академічній лекції чи захисті дисертації. Їхній вибір детермінований специфікою комунікативної ситуації, а також типом адресата. Найвищий ступінь ритуальності й консервативності мають вирази, що вживаються протягом процедури публічного захисту дисертацій (наприклад, звертання до голови і членів спеціалізованої ради, вирази подяки опонентам тощо) [1, с. 433].

Важливим елементом усного наукового мовлення є використання певних тактик і стратегій. Значущою в цьому сенсі стає етика ведення полеміки. Визначальним для наукового дискурсу вважаємо не тільки формулювання й обґрунтування наукових положень, а й уміння дотримуватися коректної і доказової дискусії. Ми пристаємо на позицію Т. Можарової та С. Дорошенка, які слушно наголошують на тактовному аспекті наукового мовлення, українського зокрема. Категорично заборонені в усному науковому спілкуванні різкі судження в разі неприйняття чужих тверджень, оскільки така тактика ставить під сумнів доцільність і правильність думок самого опонента [6, с. 171–172].

Серед інших особливостей наукового дискурсу дослідники визначають вживання займенників в усному й писемному мовленні. Так, переважна більшість вітчизняних і російських науковців (Т. Можарова, Ю. Сурмін, О. Семенов, І. Кочан, І. Кострова, С. Богдан, С. Шестакова та ін.) сходяться на тому, що задля вираження власних думок слід використовувати займенник «ми» або іменник «автор». Т. Можарова наголошує, що, звертаючись до аудиторії, слід уживати займенник «ми», дотримуючись давно закріпленої в науковій сфері традиції використання прийому множинної скромності або авторського «ми» [6, с. 170]. Прикладами множинного автора слугують численні конструкції на зразок *ми вважаємо, на нашу думку, ми підтримуємо позиції...*, *ми дотримуємося класифікації* тощо.

Поділяючи цю думку, наводимо додаткові міркування О. Кострової, яка пов'язує вживання авторського «ми» з колективістським типом мислення, притаманним представникам країн пострадянського простору. На відміну від англосаксонських культур з індивідуалістичним типом мислення, де вживання в науковому тексті займенника «я» для вираження думок автора вважається цілком прийнятним, у жодному разі нехарактерне для слов'янської лінгвокультури

[5]. В українському науковому дискурсі переважання дискурсивних формул із позначенням множинного автора підпорядковане традиціям наукової комунікації й не має експліцитного вираження, але вживання займенника «я» неявно табується.

Підсумовуючи групу табу, характерних для українського усного наукового мовлення, виділяємо категоричні заборони, зумовлені типом адресата і специфікою комунікативної ситуації, які втілюються в етикетних формулах звертання й подяки, особливостях уживання займенників і тактиках ведення наукової полеміки. Як наслідок, використання невідповідних комунікативній ситуації кліше, займенникових форм і зразків комунікативної поведінки спричиняє щонайменше непорозуміння серед мовців або навіть викликає негативні емоційні реакції з боку адресатів по відношенню до адресанта, що зрештою призводить до зниження рівня успішності комунікації та комунікативних невдач.

Друга група табу в науковому дискурсі охоплює сукупність заборон, які регламентують процес створення наукових текстів, їхнє змістове, структурне, лексико-граматичне наповнення й технічне оформлення.

Підґрунтям заборон у процесі написання наукового тексту є система загальних вимог, актуалізована у принципах архітекtonіки наукових текстів, зафіксована у розвідках українського дослідника Ю. Сурміна. Ключовими, на нашу думку, є приписи, що вимагають наявності в наукових текстах таких елементів як проблемність, цілеспрямованість, доцільність, чітка структурна організація, композиційна цілісність, логічність і послідовність викладу матеріалу, змістова насиченість і професійна значущість поданої інформації, новизна теоретичних положень, а також однозначність інтерпретації понять [10, с. 8–12]. Отже, наявність різноманітних недоліків у логіко-композиційній структурі наукових текстів, багатозначність у витлумаченні термінів і понять, хаотичний виклад теоретичних положень, відсутність нової і науково значущої інформації, неповне розкриття завдань і проблемних аспектів дослідження, а також невизначеність кола адресатів, для яких цей текст може бути цікавим, стають непрямими табу. Відповідно бачимо, що їх порушення істотно знижує рівень довершеності наукового тексту і ставить під сумнів викладені в ньому результати дослідження.

Окрім приписів структурної та змістової організації наукових текстів, існують заборони, пов'язані з їхнім лінгвістичним оформленням. Ю. Сурмін зазначає, що науковий текст загалом створюється мовою тієї науки, яку він відображає, і цілком природно, якщо він не сприйматиметься пересічним мовцем-непрофесіоналом, наприклад, через значну кількість наукової термінології. Водночас неприйнятним, а, отже, й табуваним вважається надмірне захоплення дослідників уживанням іноземних термінів. Через запозичення термінів іншомовного походження збіднюється й знецінюється корпус власне української лексики.

На підтримку цього твердження наводимо додаткові міркування Т. Можарової та П. Селігея. Так, за словами П. Селігея, надмірне вживання іншомовних термінів призводить до появи так званого «наукового

жаргону». Відповідно, учений рекомендує дотримуватися оптимального співвідношення між спеціально-науковою, загальномовною та загальнонауковою лексикою. Для позначення досліджуваних об'єктів і фактів слід уживати терміни, а от зв'язки між ними (логічні, структурні, історичні, функціональні, причинно-наслідкові) доцільно виражати за допомогою загальномовної та загальнонаукової лексики [9, с.174]. Т. Можарова слушно додає, що вживання іноземної термінології (навіть якщо поняття мають українські відповідники) частіш за все відбувається без чіткої мотивації і загальновизнаного розуміння, результатом чого стає ускладнення в розумінні суті наукового тексту [6, с.169–170]. Неприпустими вважаються повтори, багатослівність, неточні звороти, зайві слова, які лише розпорошують головну ідею тексту.

Серед інших типових табу, заборонених у наукових текстах, вважаємо усвід за В. Дейнекою та Ю. Федосєєвою, порушення мовної норми, які актуалізуються в помилках слововживання, обтяжуванні наукового тексту невиправданими й беззмстовними фразами, бездумному калькуванні іншомовних сталих конструкцій замість добору національних зворотів, порушення орфоєпії, орфографії, граматики, словотвору, синтаксису, пунктуації та стилістики [2].

Важливого значення в наукових текстах набуває також їхнє технічне оформлення. Наукові праці, хоча й різняться за жанровою специфікою, проте мають відповідати низці видавничих вимог і стандартів (кегель, шрифт, розмір і формат сторінки тощо) [10, с.11–15].

Ступінь категоричності текстових заборон, на наш погляд, є достатньо високим, однак ця група табу не має прямої фіксації. Зазначені перестороги неявно

виражаються у правилах, вимогах і рекомендаціях, викладених у відповідних посібниках і настановах. Результатом порушення імпліцитних табу, властивих науковим текстам, стає або потреба додаткового доопрацювання наукових продуктів або взагалі їхнє несприйняття науковою спільнотою до розгляду.

Висновки. Отже, науковий дискурс являє собою складну єдність наукових знань, наукової комунікації й сукупності наукових текстів, у яких учені вербалізують результати різногалузевих наукових досліджень. Науковому дискурсу властиве переважання непрямих заборон із достатньо високим ступенем категоричності. Наявність табу в науковому дискурсі виявляється через порушення правил і норм, зафіксованих у посібниках і чинних нормативних документах ВАК. Проаналізований матеріал дозволяє виокремити дві основні групи табу, які побутують у сучасному українському науковому дискурсі, а саме перестороги в усному науковому мовленні й заборони, характерні для процесу створення наукових текстів. Перша група охоплює табу, пов'язані з типом адресата і специфікою комунікативної ситуації, й утілені в етикетних формулах звертання й подяки, особливостях уживання займенників і тактиках ведення наукової полеміки. Друга група включає табу, які стосуються порушення вимог структурно-композиційної побудови наукових текстів, відхилення від правил лексико-граматичного наповнення й технічного оформлення текстів. Недодержання виділених табу суттєво ускладнює або нівелює наукову комунікацію, спричиняє негативні емоційні реакції комунікантів і може призвести до несприйняття результатів дослідження науковим співтовариством.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / Світлана Калениківна Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Дейнека В.М. До питання культури наукової мови [Електронний ресурс] / В.М. Дейнека, Ю.С. Федосєєва / Филологические науки. Теоретические и методологические проблемы исследования языка. – Режим доступа до журн. : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Philologia/64855.doc.htm
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Language circle: personality, concepts, discourse] / V. I. Karasyk. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 s.
5. Корольов І.Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія / І.Р. Корольов // Studia Linguistica. – Вип. 6. – 2012. – С. 285–303.
6. Корольов І.Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія [discourse concept in modern linguistics: definition, structure, typology] / I.R. Korol'ov // Studia Linguistica. – Вип. 6. – 2012. – С. 285–303.
7. Кострова О.А. Дискурсивные табу в межкультурной научной коммуникации / О.А. Кострова // [Электронный ресурс] / – Самара, 2004. – Режим доступа к журн. : <http://olgakostrova.narod.ru/articles/2006/tabu.pdf.-24.01.12>.
8. Кострова О.А. Дискурсивные табу в межкультурной научной коммуникации [Discursive taboos in intercultural scientific communication] / O.A. Kostrova // – Samara, 2004. – [Online] Available at: <http://olgakostrova.narod.ru/articles/2006/tabu.pdf.-24.01.12>.
9. Можарова Т.Н. Культура наукового мовлення / Т.Н. Можарова // Вісник КДУ ім. М. Остроградського. – 2010. – Вип. 5 (64). Ч. 1. – С. 169–173.
10. Можарова Т.Н. Культура наукового мовлення [Scientific communication culture] / T.N. Mozharova // Visnyk KDU im. M. Ostrohrads'koho. – 2010. – Вип. 5 (64). Ч. 1. – С. 169–173.
11. Нові вимоги щодо оформлення списку літератури / Бюлетень ВАК України. – № 5. – 2009.
12. Нові вимоги щодо оформлення списку літератури [New requirements for literature list formation] / Byuleten' VAK Ukrainy. – № 5. – 2009.
13. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій / Бюлетень ВАК України / – № 3. – 2008. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://old.niss.gov.ua/Aspirant/vymog2.htm>
14. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій [Basic theses and dissertation abstracts requirements] / Byulleten' VAK Ukrainy / – № 3. – 2008. / [Online] Available at: <http://old.niss.gov.ua/Aspirant/vymog2.htm>

9. Селігей П.О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення / П.О. Селігей // Мовознавство. – № 2–3. – 2006. – С. 174–186.

Selihey P. O. Naukovyy styl' ukrayins'koyi movy: resursy onovlennya [Ukrainian scientific style: resources and update] / P. O. Selihey // Movoznavstvo. – № 2–3. – 2006. – S. 174–186.

10. Сурмін Ю.П. Наукові тексти : специфіка, підготовка та презентація : [навч.-мето.посіб.] / Ю.П. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 184 с.

Surmin Yu.P. Naukovi teksty: spetsyfika, pidhotovka ta prezentatsiya: [navch.-meto.posib.] [Scientific texts: specificity, preparation and presentation] / Yu.P. Surmin. – K. : NADU, 2008. – 184 s.

Yelovska Yu. Taboos in scientific discourse

Abstract. The article deals with the notion of taboo in the prism of scientific discourse. Scientific discourse is understood as the unity of scientific communication and scientific texts which reflect updated scientific knowledge. The concept of taboo is interpreted as a strict ban or situational limitation of certain linguistic speech units (sounds, letters, words, phrases, etc.) and phonetic units (tone, pitch of voice, tone, intonation, etc.), topics and avoiding some communicants caused by different extralinguistic factors, including religious and magical, social, political, cultural, moral, ethical reasons. Taboo is mostly often perceived as categorical prohibition, violation of which is invalid because of unwanted and disastrous consequences. Taking into account specific characteristics of the taboo phenomenon this paper attempts to distinguish direct and indirect prohibitions on the material of Ukrainian scientific discourse and to determine probable consequences of their violation. In addition, it determines the categorical degree and actualization features of these taboos. Important role in prohibition fixing belongs to scientific discourse specific components such as participants, discourse-space conditions and communicative situations, texts as the productive discourse outcome. There are two groups in the Ukrainian scientific discourse. The first group covers implicite categorical warnings in oral scientific speech. These are taboos associated with the addressee type and specific communicative situation, existing in etiquette formulas, pronoun usage and tactics of scientific disputes. The second group includes prohibitions which arise in the process of scientific text creating. These taboos preserve from violating structural and compositional construction of scientific texts, lexical and grammatical content deviation and technical text formatting faults. Taboo violation causes negative emotional communicants reaction and evokes the research results rejection among the scientific community.

Keywords: *taboo, discourse, scientific discourse, communication, bans in scientific discourse*

Еловская Ю.В. Табу в научном дискурсе

Аннотация. В статье рассматривается понятие табу в призме научного дискурса. Под научным дискурсом понимаем единство научной коммуникации и совокупности научных текстов, в которых актуализированы научные знания. Понятие табу трактуется как жесткий запрет или ситуативное ограничение на употребление в речи определенных языковых единиц (звуков, букв, лексем, словосочетаний и т.д.), несегментных фонетических единиц (тон, высота голоса, тембра, интонация и т.д.), тем, а также отказ от общения с определенными лицами, обусловленное различными экстралингвистическими факторами, в частности религиозно-магическими, общественно-политическими, культурными, морально-этическими и т. п. Табу чаще всего воспринимается как категорический запрет, нарушение которого недопустимо, поскольку приводит к нежелательным, а иногда и катастрофическим последствиям. Учитывая специфику феномена табу, материале украинского научного дискурса сделана попытка выделить прямые и косвенные запреты, а также вероятные последствия их нарушения. Кроме того, в статье определяет степень категоричности и особенности актуализации указанных табу. Важную роль при фиксации запретов научного дискурса играют его специфические дискурсивные составляющие (участники дискурса, хронотоп и условия коммуникативной ситуации, а также тексты как продуктивные результаты дискурсивных практик). Соответственно в украинском научном дискурсе выделены косвенные категорические предостережения в устной научной речи и запреты, свойственные процессу создания научных текстов. К первой группе относим табу, связанные с типом адресата и спецификой коммуникативной ситуации, которые воплощены в этикетных формулах обращения и благодарности, особенностях употребления местоимений и тактиках ведения научной полемики. Вторая группа охватывает табу, которые касаются нарушения требований структурно-композиционного построения научных текстов, отклонения от правил лексико-грамматического наполнения и технического оформления текстов.

Ключевые слова: *табу, дискурс, коммуникация, научный дискурс, табу в научном дискурсе*